

Trocki in proces destalinizacije v zgodovinski znanosti v Sovjetski zvezi

MARJAN BRITOVŠEK

POVZETEK

Razprava dr. Marjana Britovška *Dilema 'novega kurza' Leva Davidoviča Trockega* v uvodu nakazuje, kako poteka v Sovjetski zvezi na zgodovinskem področju proces destalinizacije in kako vpliva perestrojka na prevrednotenje sovjetske partijske zgodovine. Avtor historično-kritično analizira aktivnost in pomen Trockega kot levega opozicijskega voditelja v letih 1923/24 in vlogo njegovih privrženec v boju z vladajočo trojko, to je z Zinovjevom, Kamenjevom in Stalinom. Težak gospodarski položaj Sovjetske zveze in oživitve skrajno levih skupin sta povzročila v vodstvu partije resno krizo, katere rezultat je bil prestop Trockega na stran opozicije. Z dotlej zakritega prizorišča boja v politbiroju partije je padla zavesa; začel se je štiriletni dramatični boj med partijskim vodstvom in levo opozicijo.

Pisec v svoji razpravi podrobno razčlenjuje tudi polemične spise Trockega in njegovih privrženec, ki razgaljajo birokratizacijo sovjetskega državnega in partijskega aparata. Trocki je v svojih spisih zaznal nevarnost tega procesa in predlagal ustrezne ukrepe. Razprava posega v zgodovinsko analizo porajajočega se stalinizma v Sovjetski zvezi in nakazuje dileme, ki so aktualne tudi v sodobnem svetu.

ABSTRACT

TROTSKY AND THE PROCESS OF DESTALINIZATION IN THE SOVIET UNION

The essay by Marjan Britovšek called *"The Dilemma of the New Course of Lev Davidovic Trotsky"* points out in the introduction how the process of destalinization is proceeding in the field of history and how it influenced the Perestrojka for reevaluating the history of the Soviet Party.

The author historically and critically analyses the activities and impact of Trotsky as the left wing opposition leader in 1923/24 and the role his followers played in the battle with the leading triad - Zinovyef, Kamenof and Stalin. The difficult economic situation in the Soviet Union and the revival of the extreme left groups caused a big crisis in the leadership of the Party, the result of which was the transition of Trotsky to the side of the opposition. The curtain was lifted from the until then concealed arena of battle in the political bureau of the Party; and a four year long dramatic battle between the Party leadership and the left opposition began.

In his essay, the writer also analyzes in detail the polemical writings of Trotsky and his followers, which explain the bureaucratization of the Soviet government and Party apparatus. Trotsky was aware of the danger of this process and proposed necessary measures to be taken. The discussion also delves into a historical analysis of the awakening Stalinism in the Soviet Union and points out the dilemmas which are actual also in the contemporary world today.

Obnavljanje zgodovinske znanosti - zlasti še to velja za partijsko zgodovino - se je v Sovjetski zvezi po besedah akademika Aleksandra Samsonova šele začelo. Ena od anomalij tekoče sovjetske destalinizacije je, da so njeni nosilci predvsem novinarji, pisatelji, pesniki, ekonomisti iz vrst ustvarjalne in tehnične inteligence, ne pa profesionalni zgodovinarji. Mnogi napredni zgodovinarji so doslej hranili svoje manuskripte v predalih. Nadzorstvo v redakcijah je oviralo prodorno zgodovinsko raziskovanje in objavljanje nezaželenih del. Konservativni raziskovalci in administratorji so v obdobju Brežnjeva nadzirali delo zgodovinskih in arhivskih institutov. Pomanjkanje kreativnosti in svobode raziskovanja je to konservativno grupacijo utrjevalo na položajih. Ena takšnih konservativnih figur je bil npr. glavni urednik časopisa *Voprosi istorii* Vasilij Kasijanenko, ki je bil vodilna uradna avtoriteta v Stalinovem obdobju. Podobno velja za Fedorja Vaganova, šefa glavne arhivske uprave, avtorja knjige, v kateri je ostro napadel Buharina. V času perestrojke so ga ožigosali, da je nasprotoval korekturam sovjetske zgodovine in koriščenju novih dokumentov. Konservativne zgodovinarje so javno obtožili, da so zavirali preučevanje dvajsetih let in da so celo falsificirali zgodovino /Volkov S., *Sovjetskaja kultura*/. To skupino, zlasti še Trapeznikova, ki je bil predsednik odseka CK za znanost in vzgojo, je ostro napadel Afanasijev. Zlasti ostri kritiki je podvrigel njegovo kadrovanje /*Sovjetskaja kultura*, 27. marca 1987/.

V takšnih okoliščinah se je bilo težko baviti z zgodovinsko znanostjo. Mlade zgodovinarje je ta poklic zato odbijal. Mnogi zgodovinarji so čakali na namig od zgoraj, preden bi se lotili tveganih raziskav /Kozlov v *Voprosi istorii KPSS*, št. 5 - 1987, str. 118-122/. Raziskovalci, ki so se samostojno lotili teh vprašanj, so doživeli ostro kritiko /V. V. Adamov, E.N. Suždalov, P.V. Volobujev/.

V obdobju Brežnjeva je prišlo 14. junija 1973 do konference, na kateri so razpravljali "O ideološkem boju v zgodovinski znanosti". Vladimir Jagodkin, ideološki sekretar moskovskega mestnega partijskega komiteja, je posvaril prisotne zgodovinarje, naj se ne ukvarjajo z analizami Stalinovega obdobja. Poudaril je: "Opozarjam, da je treba gledati na vse stopnje v razvoju sovjetske družbe pozitivno." Zanimal je vsako potrebo po kritičnosti. Takšna dela je žigosal za sovražna, za antisovjetsko propagando. Podobnega mišljenja je bil Trapeznikov. V obdobju mednarodnih zaostritev so utrjevali svoj položaj konservativni akademiki, npr. Sergij Tikvinski, in pozivali na boj proti antimarksističnim koncepcijam.

Pod Gorbačovom so se zadeve dramatično spremenile. Zgodovinarje je pozval, naj se vključijo v perestrojko. Kritična analiza sovjetske zgodovine naj bo podobna striptizu. Zgodovinarje je pozval, naj raziščejo "bele lise" sovjetskega zgodovinopisja. Izjavil je: "Ne bojim se kriticizma. Kritični pogledi na naše izkušnje so znamenje moči, ne slabosti. Takšen pristop je v skladu z načeli socialistične ideologije."

Z uveljavljanjem perestrojke se je poglobljala diferenciacija med zgodovinarji. 17. aprila 1987 je akademik Aleksander Jakovljev obsodil stagnacijo družbenih ved. Opozoril je, da so se družboslovci razdelili na dva tabora - eni se ukvarjajo z novimi raziskavami, drugi pa jih napadajo. Opozoril je, da se je sovjetsko politično vodstvo odločilo, da ne bo več podpiralo akademskih birokratov in si lastilo monopola nad resnico. Takšni odločni nastopi akademikov A. Jakovljeva in V.A. Grigorjeva glede preučevanja stalinizma so bili vzpodbuda za zgodovinarje raziskovalce tega obdobja. Nastavitev Jurija Afanasijeva za

direktorja zgodovinskega in arhivskega inštituta leta 1986 je dala zagovornikom glasnosti na področju zgodovine solidno organizacijsko osnovo. Z nastavitvijo Grigorija Smirnova za direktorja Inštituta marksizma in leninizma ter profesorja Nikolaja Maslova za novega šefa zgodovinskega oddelka KP SZ pri Akademiji za družbene znanosti v Moskvi je kadrovska prenova ustvarila povsem novo vzdušje za preučevanje tako imenovanih belih lis sovjetske zgodovine. Med raziskovalci inštitutov vse bolj prihaja do izraza želja po volilnosti direktorjev za vodilne položaje znanstvenih institucij; ponekod je do takšnih volitev že prišlo. Postopna kadrovska prenova je opazna tudi v osrednjem zgodovinskem časopisu Voprosi istorii. Do večje sprostitve je prišlo tudi glede možnosti koriščenja arhivskega gradiva. 17. julija 1978 so Izvestja poročala, da je od 1,109.000 dokumentov v centralnih arhivih, ki doslej niso bili dostopni, raziskovalcem omogočeno preučevanje 767.000 dokumentov. Bolj so odprli za preučevanje tudi vojaške arhive.

Med knjigami, katerih izid napovedujejo v duhu novega vrednotenja zgodovine, je IX. knjiga Zgodovine Sovjetske zveze od najstarejših časov do današnjih dni. Delo bo izdal Zgodovinski inštitut Akademije znanosti. Osnutek že kroži med raziskovalci. Knjiga prinaša tudi raziskave o čistkah v tridesetih letih. S to tematiko se sedaj ukvarja Roj Medvedjev, Dimitrij Volkogonov pa piše novo biografijo o Stalinu z naslovom Tragedija in zmagovalje. Pred kratkim je bila knjiga objavljena. V svojih interpretacijah je še prežeta s staro miselnostjo.

Posebno poglavje v procesu perestrojke je vprašanje političnih rehabilitacij starih boljšeševikov - Leninovih soborcev. Gorbačov je v svojem novembrskem govoru leta 1987 opozoril, da je bilo mnogo članov partije in nepartijcev obsojenih na osnovi falsificiranih obtožb. Ostro je napadel vodstvo Brežnjeva, ker je prekinilo proces političnih rehabilitacij Stalinovih žrtev, ki ga je začel Hruščev. Gorbačov je poudaril, da je v oktobru 1987 plenum CK sklenil obnoviti procese političnih rehabilitacij, politbiro pa je v tej zvezi imenoval komisijo, ki naj izčrpno preuči nova dejstva in dokumente v zvezi s Stalinovimi represijami. Čistke in proces rehabilitacij bodo pomemben del razprav v novi zgodovini CK SZ, ki jo pripravlja posebna komisija CK.

Vladimir Terebilov, predsednik najvišjega sodišča SZ, je v aprilu 1988 v intervjuju izjavil, da so v zadnjih treh letih izvedli 450 pravnih rehabilitacij. V juliju 1987 je vrhovno sodišče politično rehabilitiralo starega boljšeševika Nikolaja Muralova, nekdanjega pristaša Trockega /Socialističeskaja industrija, Moskva, julija 1987/. Drugi rehabilitiranec iz vrst leve opozicije je bil Ivan Smirnov. Pobudo za to je dal zgodovinar Nikolaj Maslov. O tej rehabilitaciji je govoril na predavanju pred moskovskim mestnim partijskim komitejem, samega sklepa pa niso javno objavili. Vzrokov za to je lahko več. Najverjetneje je, da Gorbačov v želji, da ne bi ogrozil perestrojke, ne želi spodkopavati svojega položaja, saj so konservativne sile vsekakor še zelo trdovratne.

V juliju 1987 je vojaški kolegij rehabilitiral ekonomiste in znanstvenike, ki naj bi pripadali opozicijski kmečki stranki, ki pa je dejansko sploh ni bilo. Najuglednejši med njimi je bil Aleksander Kajanov, specialist za kmečke zadruge in majhna individualna posestva. Eno Kajanovih zgodnjih del je vplivalo tudi na Leninov članek o zadrugištvu, s katerim je začel NEP. Kajanov je oponiral Stalinovi splošni kolektivizaciji. Leta 1930 so njega in njegove somišljenike aretirali z obtožbo, da spodkopavajo sovjetski sistem. Po njihovi rehabilitaciji so v sovjetskem tisku pozvali državljane, naj študirajo dela Kajanova, ki imajo veljavo tudi še dandanes.

Pomemben korak v obsodbi Stalinove "revolucije od zgoraj", ki je razbila partijo kot avtonomno institucijo, je bila pravna rehabilitacija Nikolaja Buharina in njegovih privrženec v februarju leta 1988. Simpozij v Barmenu v oktobru 1989 je dodobra osvetlil Buharinovo aktivnost.

Druga pomembna osebnost Oktobrske revolucije je Lev Davidovič Trocki, ki ga je Stalin želel izbrisati s površja zemlje. Od njegovih pristašev so bili doslej že rehabilitirani Nikolaj Muralov, Ivan Smilga, Kristjan Rakovski in Arkadij Rozengoljc. Naslednji logični korak je rehabilitacija Leva Davidoviča Trockega. Vprašanje njegove politične rehabilitacije že načenjajo mnogi sovjetski zgodovinarji na simpozijih in v zgodovinskih člankih. Šatrov v svoji drami Dalše, dalše, dalše... portretira Trockega v dobri luči. V usta mu položi besede obtožbe: "20. avgusta sem bil smrtno ranjen z udarcem od zadaj z železnim cepinom... Hudičevo maščevanje. Ubili ste me, Stalin, ne da bi mi sodili pred sodiščem." /Znamja, št. 1 - 1988, str. 6/ Vasilij Grosman v svoji noveli, ki je bila v Stalinovem obdobju dolgo prepovedana, razkriva tančico z zgodovinske vloge Trockega /Oktjabr, št. 2 - 1988, str. 72-74, 79/. Zgodovinar Pavel Volobujev je zapisal: Čeprav Trocki ni bil "izviren" boljševik, je njegova predanost kot revolucionarja in socialdemokrata nesporna /Moscow News, št. 51, 27. decembra 1987/.

Vojaški zgodovinar Vasilij Polikarpov, sklicujoč se na Stalinove besede iz njegovega članka v Pravdi v novembru 1918, poudarja vlogo Trockega pri organiziranju in izvedbi vstaje v Petrogradu. Tudi Gorbačov je vključil Trockega med spoštovanja vredne strankine voditelje v zgodnjem revolucionarnem obdobju. Zgodovinar A. Jakovljev je ironično pripomnil, naj bi historična glasnost služila odkrivanju "izdajalske dejavnosti Judeža Trockega".

V Sovjetski zvezi še objavljajo članke, ki iz nepoznavanja dejstev minizirajo zgodovinsko vlogo Trockega. Recidive Stalinovih interpretacij so prisotne v nekaterih člankih, ki pa so brez zgodovinske vrednosti. Tudi sama stališča Gorbačova v vrednotenju Trockega so parcialna in nimajo zgodovinske teže. Povsem se pozablja na njegov neizprosni boj proti birokratizaciji partije in njenega aparata, njegova ostra kritika Stalinove kadrovske politike, kritika kominterne, posebej v odnosu do nacionalsocializma itd.

Konservativci, prežeti s Stalinovo miselnostjo, se borijo proti popolni rehabilitaciji Trockega. Pri tem pa povsem pozabljajo, da je prav boj proti birokratizmu v partiji in državnemu aparatu povezal pred njegovo smrtjo Lenina in Trockega. Oba sta diagnosticirala bolezen, ki je kmalu postala smrtonosna za stare boljševike in mlado sovjetsko državo.

Avtor skuša v razpravi osvetliti žgoče razvojne probleme, ki so se porajali na razpotju izgradnje nove države. To vprašanje zasluži posebno pozornost raziskovalca, ker pojasnjuje nastanek stalinizma.

1. Nesoglasja v Ruski komunistični partiji boljševikov

Leninova smrt je bila hud udarec za svetovno komunistično gibanje. Brez njega je bilo težko obvladati položaj in reševati probleme. Njegovim naslednikom sta manjkali energija in razsodnost, da bi odločali brez oklevanja. Že med Leninovo boleznijo se je jasno pokazalo, da v državi ni voditelja, ki bi ga lahko enakovredno zamenjal. Partijski voditelji so se zato oklenili formule o kolektivnem vodstvu, ki naj usmerja stranko in državo tako, kot določajo statuti.

V takem položaju je vrh sovjetske oblasti kaj kmalu zajel boj za vodstvo in oblast. Stara leninska garda - Zinovjev, Kamenjev in Stalin - je posebleljala tradicijo stranke. Ta trojka se je povezala, da bi preprečila Trockemu vzpon na mesto Leninovega naslednika v stranki. V začetku niso nameravali Trockega izključiti iz vodstva oziroma iz stranke. Priznavali so njegove zasluge in pravico do vplivnega mesta v politbiroju, niso pa želeli, da bi se povzpел na Leninovo mesto. Misel, da bi se to lahko zgodilo, jih je plašila in povezovala.

Kdaj in zakaj se je začel frakcijski boj s Trockim? Težek gospodarski položaj in ponovna oživitvev skrajno levih skupin sta oktobra leta 1923 povzročila v vodstvu partije resno krizo, katere rezultat je bil prestop Trockega na stran opozicije. Z dotlej zakritega prizorišča boja v politbiroju je padla zavesa. Začel se je štiriletni dramatični boj med partijskim vodstvom in levo opozicijo. Kriza, ki se je začela v jeseni leta 1923 kot manjši izbruh nezadovoljstva v vrstah skrajne levice, je dosegla vrh z razkolom v politbiroju in z oblikovanjem ostrih front frakcijskega boja med obema strujama v komunističnem gibanju.

V pismu CK z dne 8. oktobra 1923 je Trocki napadel vodilno skupino - trojko in partijski aparat, ki je uresničeval sklepe partijskega vodstva. Ta aparat je bil po njegovem mnenju povsem zbirokratiziran in je pomenil resno nevarnost za demokratični razvoj notranjepartijskega življenja. V zvezi z XII. partijskim kongresom je zapisal: "Zdajšnji režim, ki se je začel oblikovati že pred XII. partijskim kongresom in po njem, je že dobil svojo končno obliko in je mnogo bolj oddaljen od delavske demokracije, kot je bil režim najbolj trdega obdobja vojnega komunizma. Z metodo izbire sekretarjev je birokratizacija partijskega aparata dobila izredne razsežnosti. Široka plast partijskih delavcev se je vrnila v državni in partijski aparat in se povsem odpovedala lastnemu partijskemu mišljenju, ali vsaj njegovemu javnemu izražanju. Hierarhija sekretarjev ustvarja partijsko mišljenje in sprejema sklepe ter si podreja široke partijske množice, ki morajo slediti njenim pozivom in poveljem. Trocki je opozoril, da je od zgoraj ustvarjeni aparat sekretariata združil vse vodilne niti v svojih rokah, partijske množice pa so izgubile ves vpliv. Uveljavila se je tako imenovana "sekretarska psihologija", prepričanje, da je sekretar sposoben odločati o vsem. Birokracijo sekretarjev naj zamenja partijska demokracija, vsekakor pa je treba partijo

* Razširjeni referat dr. Marjana Britovška na mednarodnem znanstvenem simpoziju o Trockem v Barmenu od 27. do 30. marca 1990.

zaščiti pred nevarnostjo dogmatizma in degeneracije.¹ To pismo Trockega so člani politbiroja ocenili kot neprikrito težnjo po osebni oblasti.

Na to obtožbo je Trocki ostro reagiral in podrobno našteval sporna vprašanja, v katerih je preteklo leto podpiral Lenina pri gospodarskem planiranju, zunanji trgovini, nacionalnem vprašanju, glede Delavsko-kmečke inšpekcije in v težkem obdobju, ko je politbiro skušal preprečiti Leninov načrt reform.² Da bi zmedel svoje nasprotnike, je omenil tudi svojo korespondenco z Leninom o gruzinskem vprašanju. Pismo je vsebovalo vrsto pikrih ugotovitev zlasti na Stalinov račun. Opozoril je na Leninovo kritiko Rabkrina (Delavsko-kmečke inšpekcije) in na njegov članek o nacionalnem vprašanju. Opisal je mučno sceno v politbiroju, ko je Kujbišev predlagal, da bi natisnili ponarejeno številko Pravde z Leninovim člankom o Rabkrinu, ki bi jo lahko pokazali Leninu.

Ostrina odgovora Trockega in bojazen, da ga bi objavili, sta verjetno pripravila nasprotnike, da so utišali to polemiko. Politbiro je baje poslal Trockemu odgovor, ki pa ni bil objavljen. Verjetno pa ga je Trocki ohranil v svojem arhivu.³

Teden dni po prvem pismu Trockega politbiroju je šestinštirideset vidnih članov partije objavilo svojo izjavo, v kateri so kritizirali politiko vodstva z enakimi izrazi, kot jih je pogosto uporabljal Trocki. Ta tajni dokument opozicije je podpisalo šestinštirideset partijskih funkcionarjev in ga poslalo politbiroju. Podpisani so kritizirali politiko partijskega vodstva v gospodarstvu in njegov odnos do notranjepartijske demokracije. Ta dokument je bil težko odpraviti z izgovorom, da je odsev osebnega častihlepija; bil je odraz vsesplošnega nezadovoljstva v partiji.

Prvič po letu 1918 sta skupaj z enotno platformo nastopili skrajna leвица in zmerno krilo leve opozicije. Vendar skupina ni bila idejno homogena. Trockemu so bili blizu samo Preobraženski⁴, Pjatakov⁵, Sosnovski⁶, Ivan Smirnov⁷ in Antonov-Ovsejenko.⁸ Predstavljali so vodilno jedro opozicije v letu 1923 in v njej zastopali trockistični element.

Trocki je zanikal sodelovanje pri platformi šestinštiridesetih. Vendar pa je opozicija tako zvesto ponavljala kritike Trockega, da je vodila skupina sumila, da je Trocki "izjavo 46" sam ispiriral, oziroma organiziral. Vprašanje odgovornosti Trockega za akcijo šestinštirideset je bila osrednja tema 13. partijske konference v januarju leta 1924, tik pred Leninovo smrtjo. Vendar pa je za konflikt med Trockim in vodilno skupino (Zinovjev-Kamenjev-Stalin) vedela po izjavah Trockega le "majhna skupina posvečenih".

1 Pismo Trockega CK in CKK z dne 8. oktobra 1923.

2 Pismo Trockega CK in CKK z dne 23. oktobra 1923.

3 Socialističeski vestnik, Berlin št. 11 (81) z dne 28. maja 1924, str. 8.

4 Preobraženski Evgenij Aleksejevič (1886-1938) je stopil v partijo leta 1903. Kot partijski delavec je delal v Orlu, Brijansku, Moskvi, na Uralu in v Sibiriji. Na VI. kongresu je nastopil proti smeri partije, da osredotoči svojo dejavnost na priprave na socialistično revolucijo. Leta 1917 je postal član CK in politbiroja. V letih 1919-1921 je bil sekretar partije. Za časa brestlitovskega miru je bil "levi komunist". V letih 1920-1921, med sindikalno diskusijo, je bil privrženec platforme Trockega. Bil je odličen marksistični gospodarski teoretik, v letih 1923-1928 voditelj leve opozicije. Na XV. partijskem kongresu so ga izključili iz partije, leta 1928 so ga deportirali. Uklonil se je Stalinu skupaj z Radekom, Smilgo in 400 drugimi deportiranci leve opozicije, nakar so ga leta 1929 ponovno sprejeli v partijo. Sledila je druga izključitev iz partije in obsodba zaradi "antipartijske in antisovjetske dejavnosti". Sled za njim je izginila v taboriščih GPU, po nekaterih navedbah so ga celo vrgli z neke ladje morskim psom.

Opozicijski dokument je bil obtožnica vodstva in njegovih metod ter birokratizacije nasploh. Kljub kritiki pa je opozicija izrazila zaupanje partijskemu vodstvu. Zahteva opozicije so bile skromna: "tovariška enotnost in demokracija znotraj partije". V ta namen so predlagali, naj CK skliče konferenco s partijskimi aktivisti.

Memorandum opozicije se je osredotočil na dvoje enako pomembnih problemov: na gospodarsko načrtovanje in na notranjepartijsko demokracijo. Nekateri podpisniki so dajali

- 5 Pjatakov Jurij Leonidovič (1890-1937) je bil član partije od leta 1910. Deloval je aktivno kot organizator partije v inozemstvu in v Ukrajini. Med februarsko revolucijo leta 1917 je bil predsednik partijske organizacije v Kijevu. Med vojno je skupaj z Buharinom in Evgenijo Boševo izdajal v Švici časopis Komunist. Vodil je oktobrsko revolucijo v Ukrajini in na področju Dona, v letih 1917-1918 je bil levi komunist, leta 1918 je postal predsednik ukrajinske sovjetske vlade, leta 1921 pa namestnik predsednika najvišjega gospodarskega sveta. V letih 1923-1928 je bil član leve opozicije. Na XV. kongresu leta 1927 so ga izključili iz stranke in deportirali v Sibirijo. Leta 1928 je pred Stalinom kapituliral. Nato je deloval kot organizator sovjetske težke industrije in predsednik državne banke. Leta 1937 je bil zaradi "protisovjetske dejavnosti" obsojen na smrt in ustreljen.
- 6 Sosnovski Lev Semjonovič (1886-1937), žurnalista, je bil član SDDPR leta 1904, udeleženec revolucije leta 1905. Nato je bil aktiven v sindikalnem gibanju v Bakuju, Moskvi in Taškentu. Leta 1912 je bil žurnalista pri Pravdi, leta 1913 so ga izgnali. Po februarški revoluciji je bil član izvršnega komiteja sovjetov gubernije Jekaterinburg in v partijskem komiteju harkovske province. Po oktobrski revoluciji je bil eden najbolj popularnih revolucionarnih žurnalistov in vodja oddelka za agitacijo in propagando pri CK. Leta 1923 je pripadal levi opoziciji. Bil je izdajatelj boljševiškega časopisa Bednota in oster kritik sovjetskih birokratov in nepmanov. Leta 1927 so ga izključili iz stranke, deportirali v Barnaul, zaprt je bil v taboriščih Tomsk in Čeljabinsk, v katerih je redigiral skupaj z levimi opozicionalci časopis Pravda za rešetkami. V letih 1928-1929 je ostro nastopil proti kapitulantom iz vrst leve opozicije. V taborišču je napisal študijo O agrarni politiki Stalinovega centrizma, ki pa se je izgubila. Leta 1934 je kapituliral skupaj z Rakovskim, nakar so ga leta 1935 ponovno sprejeli v partijo in 1936 spet izključili, aretirali in obsodili na smrt ter ustrelili.
- 7 Smirnov Ivan Nikitič (1880-1936), član partije od leta 1899. Bil je aktiven udeleženec revolucije leta 1905. Nekaj časa je bil zaprt, ko so ga izpustili, je služil vojsko v Tomsku. Med državljansko vojno je bil na fronti. Leta 1922 je bil sekretar petrograjskega biroja CK. Od 1923-1927 je bil ljudski komisar za pošto in telegraf. Na XV. kongresu RKP(b) so ga iz partije izključili in izgnali na Kavkaz. Ko je priznal svoje "napake", so ga ponovno sprejeli v partijo leta 1930. Kasneje je delal na gospodarskem področju. Leta 1936 je bil ustreljen kot eden od obtožencev na sodni obravnavi proti trockistično-zinovjevskemu centru. Mala sovjetska enciklopedija; The case of the Trotskyite-Zinovievite Terrorist Centre, Moskva 1936; Bjuleten Oppozicii, št. 52-53, str. 14, 23, 36; Serge, Mémoires d'un révolutionnaire 1901-1941, Paris 1951, str. 256.
- 8 Antonov-Ovsejenko Vladimir Aleksandrovič (1844-1938) se je pridružil revolucionarnemu gibanju leta 1901 kot gojenec vojaške šole. Član socialdemokratske stranke je postal leta 1902. Bil je aktiven udeleženec revolucije leta 1905 in nato aretirán. Leta 1906 je bil obsojen na 20 let težkega dela zaradi organiziranja upora v Sevastopolu. Pobegnil je iz ječe in prišel leta 1910 v Pariz. Med prvo svetovno vojno je bil ustanovitelj in sodelavec periodičnih časopisov Golos in Naše slovo. Po vrnitvi iz emigracije je postal boljševik in je odigral pomembno vlogo v oktobrski revoluciji; zavzel je Zimski dvorec. Krajši čas je bil načelnik glavnega štaba. Od decembra 1918 do junija 1919 je bil član CK Ukrajine. V letih 1920-1922 je bil na raznih vladnih položajih. Od leta 1922-1924 je bil načelnik politične administracije Rdeče armade (PUR). Od leta 1925 je bil v diplomatski službi. V letih 1923-1927 je bil eden najožjih sodelavcev Trockega, leta 1928 pa se je opoziciji javno odrekel. Istega leta je poslal poslanik v Litvi, 1930 na Poljskem, leta 1934 pa generalni državni pravnik RSFSR. Po izbruhu španske državljanske vojne so ga poslali kot sovjetskega generalnega konzula v Barcelono. Tam je izvajal stalinistično politiko in javno napadal trockistično stranko Partido obrero de unificación marxista (Delavska stranka marksistične združitve). V avgustu leta 1937 so ga poklicali v Moskvo, imenovali za ljudskega komisarja za sodstvo, par dni zatem pa aretirali in ker ni ničesar priznal brez procesa ustrelili. Po letu 1956 so ga med prvimi rehabilitirali. Njegov sin Anton Vladimirovič Antonov-Ovsejenko je bil avtor Stalinove biografije Stalin, Porträt einer Tyranei, München 1980. Glej tudi: Velika sovjetska enciklopedija, zv. 51; Antonov-Ovsejenko, Zapiski o graždanskoj vojne I-IV, Moskva 1924-1933; Pravda z dne 16. septembra 1937, št. 256, str. 6; Barmine A., Vingst ans au service de l'URSS, Paris 1939, str. 365; Bjuleten oppozicii 1938, str. 68-69.

večji poudarek prvemu vprašanju, drugi pa so poudarjali prednost drugega. Preobraženski in Pjatakovi sta zahtevala svobodo kritike in razprave, ker sta nasprotovala raznim gospodarskim in političnim ukrepom in upala, da bosta z razpravo pridobila privržence za svoje poglede.

Ljudje kot Saprnov⁹ in Sosnovski so se pridružili opoziciji predvsem zato, ker se jim je zdelo notranja partijska disciplina nadvse pomembna. Skupina šestinštiridesetih je bila rahla koalicija skupin in posameznikov, ki so se združili pod skupnim imenovalcem nezadovoljstva in nesoglasij. Vodstvo so obtožili, da je odgovorno za nesoglasja in vrenje v partiji. Poudarjali so: "Partija je nehala biti živ, samostojen kolektiv, ki učinkovito deluje in ga tisoč niti povezuje s to aktivnostjo. Namesto tega smo priča vedno bolj napredujoči, komaj prikriti, delitvi partije na hierarhijo sekretarjev in na 'laike', na od zgoraj postavljene partijske funkcionarje in navadne partijske množice, ki komaj kaj sodelujejo v partijskem življenju. Režim v partiji je postal docela neznošen; zatira pobudo in partijo podreja aparatu imenovanih uradnikov, ki v normalnem času sicer funkcionira, v trenutku krize pa neizogibno odpove, in glede na dogodke, ki jih lahko pričakujemo, mu grozi popolen bankrot." V taki 'hipertrofiji' organizacij so videli podpisniki izjave glavni vzrok za nastajanje ilegalnih skupin v partiji.

Podpisniki iz vrst opozicije so svoj memorandum predložili CK s prošnjo, naj z njim po stari navadi seznanijo partijsko članstvo, kar pa je partijsko vodstvo (triumviri) zavrnilo. Zagrozilo je s disciplinskimi ukrepi, če bi podpisniki skušali z dokumentom seznaniti partijsko članstvo sami. Člane CK so poslali v partijske celice in ostro napadali avtorje neobjavljenega dokumenta. Nato so v dneh od 25. do 27. oktobra 1923 sklicali skupno plenarno zasedanje CK in CKK, na katerem so obravnavali izjavo šestinštiridesetih in pismo Trockega z dne 8. marca 1923. Triumvirat je izkoristil ta forum za ukrepe proti Trockemu in podpisnikom izjave. Vodilna partijska skupina je prešla v nasprotni napad ter obtožila Trockega in podpisnike platforme frakcionaštva.

Glavni govornik opozicije na plenumu je bil Preobraženski, ki je v celotnem obdobju kontroverze o "novi smeri" aktivno vodil opozicijo.¹⁰ Osnutek Preobraženskega na njem ni dobil podpore. Zasedanje je trajalo tri dni, protokolov plenuma pa doslej še niso objavili! Edini rezultat zasedanja je bila kratka resolucija O položaju v partiji. Z njo so najavili skorajšnji nastop proti opoziciji. Trockega v resoluciji niso obdolžili, da je organiziral frakcijo, menili pa so, da je moralno odgovoren za aktivnost opozicijske skupine.

Opozicija šestinštiridesetih je vsekakor nastopila s svojo platformo zato, da bi razveljavila, ali vsaj omilila, sklep X. partijskega kongresa o prepovedi oblikovanja frakcij. Brž ko so se izrekli za revizijo tega sklepa, pa so si nakopali obtožbo, da so prekršili sklep X. kongresa. Prepoved grupiranja je ostala še naprej v veljavi in postala nezapisan zakon. V partiji je po mnenju opozicije zavladala "kasarniška disciplina", primerna za armado, ki

9 Saprnov Timofej Vladimirovič (1887-1939 ?), po poklicu delavec, se je leta 1912 priključil boljševikom. Med prvo svetovno vojno je bil eden vodilnih ilegalnih delavcev v stranki. Med revolucijo leta 1917-1919 je bil v Moskvi sekretar izvršnega komiteja moskovskega pokrajinskega sovjeta, nato je bil predsednik harkovskega revolucionarnega komiteja. Leta 1918 se je pridružil nasprotnikom brestlitovske mirovne pogodbe. V letih 1919-1920 je postal eden vodilnih "demokratskih centralistov". Leta 1922 je postal sekretar centralnega izvršnega komiteja (CIK) in član CK. Po izključitvi iz partije v decembru 1927 so ga pregnali. Informacije o njegovi nadaljnji usodi so zavite v meglo. Kaže, da je kapituliral pred Stalinom. Po umoru Kirova je bil aretiran, nakar je izginil brez procesa. Doslej ga še niso rehabilitirali.

10 Trinadestaja konferenca RKP(b) 1924, str. 106-107.

pa je za politično organizacijo pomenila smrt. Posameznikom je sicer omogočala, da se pritožujejo, obtožbe pa so razglašali za upor, za frakcionaško razkolniško aktivnost, takoj ko so postale skupinske.

Nosilci kritike iz vrst opozicije so bile vidne osebnosti boljševiskega gibanja. Večina se jih je odlikovala v državljanski vojni in mnogi med njimi so bili člani CK. Njihove kritike ni bilo mogoče zamolčati. Partijsko vodstvo je v partijskih celicah napadalo podpisnike platforme, partijskega članstva pa niso seznanili z dokumenti opozicije, kar je med članstvom vzbujalo nezadovoljstvo. Vodstvo je priznalo, da partija preživlja krizo in da je "nova smer" partijske demokracije postala nujnost. 7. novembra 1923 je ob šesti obletnici revolucije Zinovjev v slovesni izjavi obljubil obnovev demokracije v partiji: "Nujno je, da nam demokracija v partiji, o kateri mnogo govorimo, preide v meso in kri... Naša glavna napaka je pogosto, da o skoraj vseh pomembnih vprašanjih odločamo od zgoraj."¹¹

Pravda in drugi časopisi so v naslednjih mesecih odprli posebne rubrike, v katerih so lahko člani partije javno opozorili na probleme, ki so jih mučili. Skoraj ves november 1923 je razprava na straneh Pravde potekala v sorazmerno zmernem tonu, v njej pa so sodelovale večinoma "drugorazredne" osebnosti. Živahna razprava je potekala tudi v krajevnih organizacijah.

Do decembra 1923 skoraj ni bilo opaziti direktnih napadov na vodstvo; prevladovala so zahteve po reformah. Počasi pa so v razpravah začeli prevladovati članki, ki so kritizirali vodstvo, oziroma njegov način vodenja partije. Osnovne partijske množice so bile prepričane, da vodstvo samo išče pot, kako bi zajezilo zlo birokratizma. S tem, da je partijsko vodstvo kazalo naklonjenost reformam, je nezadovoljstvu odprlo ventil in odvrnilo kritiko s sebe na abstraktno zlo anonimnih birokratov. Ton razprav pa se je vse bolj zaostroval. Tudi opozicija ni mirovala.

Razprave so se začele najprej v Moskvi, po provincah pa so jih ovirali. Podpisniki platforme so začeli svoje nazore javno razglašati. Pjatakov je postal eden najbolj aktivnih govornikov na zborovanjih. Antonov-Ovsejenko pa je razlagal opozicijsko platformo partijskim organizacijam v armadi. Preobraženski je razširil svojo kritiko na organizacijsko politiko partije. V svojem članku v Pravdi z dne 28. novembra 1923 je grajal vodstvo, ker po obdobju vojnega komunizma ni izvedlo potrebnih strukturalnih sprememb. Po njegovem mnenju je partija po uvedbi NEP sledila "v glavnem nepravilni liniji v partijski politiki".

Članstvo je napad na partijsko birokracijo sprejelo s simpatijami, vodstvo pa je postajalo vse bolj vznemirjeno. Triumvirat je bil zelo občutljiv za kritiko, ki je ogrožala njegovo avtoriteto. Toda pomanjkanje kohezije in enotnosti ciljev med kritiki je vodstvu omogočilo, da jih je diskreditiralo in premagalo v vrsti ločenih bitk. Vodilno jedro si je tedaj prizadevalo izgoniti se javnemu sporu s Trockim in izgladiti spor, ki ga je povzročila resolucija z dne 25. oktobra 1923. Pri tem so lahko računali na aktivno ali tiho podporo

11 Zinovjev, Nove zadači partii, Pravda z dne 7. novembra 1923.

drugih članov politbiroja in večine CK. Partijsko vodstvo si je na vse pretege prizadevalo, da bi se sporazumelo s Trockim in tako ohranilo videz enotnosti.¹²

V zimskih mesecih 1923/24 je Trocki pogosto bolehal. V kritičnih mesecih spomladi leta 1923, preden je Lenina tretjič zadela kap, je prav tako ležal v Kremlju zaradi napada lumbaga. Proti koncu oktobra in v novembru 1923, ko je v Moskvi vladalo veliko razburjenje, Trocki baje zaradi bolezni ni posegal v razpravo. Proti koncu oktobra si je na lovu v močvirskih predelih v okolici Moskve nakopal malarijo, tako da je bil v odločilnih mesecih bolan.¹³ Simptomi mrzlice so trajali vse do januarja leta 1924, ko je Trocki zapustil Moskvo. V javnosti se ni pojavljal, čeprav je nenehno delal. V decembru 1923 je bilo objavljenih nekaj člankov in pisem izpod njegovega peresa. Značilnost teh člankov je previdno, ezopovsko izražanje opozicijskega duha, ki ga široko partijsko članstvo ni razumelo.

Proces birokratizacije stranke se je v vrhovih zelo okrepil. Stalin je poročal o dveh privatnih razgovorih med Trockim in vodilnim jedrom. Zinovjev pa je izrecno poudaril, da so bili na teh sejah prisotni vsi člani politbiroja.¹⁴ Dosegli so "sporazum o vseh vprašanih ekonomskega ali partijskega značaja". Vodstvo je bilo pripravljeno na kompromis o glavnih spornih vprašanih, da se ne bi Trocki postavil na čelo opozicije in javno nastopil proti CK.

Rezultat teh prizadevanj je bila resolucija, ki so jo sestavili Stalin, Kamenjev in Trocki. V težavnih in mučnih razpravah so sestavili listo nujnih praktičnih reform in zahtevali resno spremembo partijske usmeritve - resnično in sistematično izvajanje načel delavske demokracije. S temi reformami so si prizadevali izboljšati odnose med partijskimi funkcionarji in članstvom. Resolucijo so sprejeli soglasno na skupnem zasedanju politbiroja in predsedstva CKK 5. decembra 1923. Objavljena je bila v Pravdi 7. decembra.¹⁵

Vodstvo je bilo začasno pomirjeno in nevarnost razcepa začasno zavrnjena. Resolucija z dne 5. decembra je pomenila navidezno zmago opozicije, toda bila je le taktični umik, da

12 Trocki je kasneje pisal o tajnem političnem biroju, ki ga je sestavljalo šest polnopravnih članov politbiroja, brez njega in Kujbiševa, predsednika CKK. Povezoval jih je dogovor, da ne bodo polemizirali drug proti drugemu; skupaj so iskali priložnost, da bi napadli Trockega. Podobne skupine so nastajale tudi v krajevnih partijskih organizacijah.

13 Trotzki L., *Mein Leben, Versuch einer Autobiographie*, Berlin 1930, str. 457. Trotzki L., *Stalin, Eine Biographie*, Köln 1952, str. 486.

14 Govor Zinovjeva na IK KI z dne 6. januarja 1924, *Inprekorr*, št. 20, z dne 18. februarja 1924, str. 224.

15 V izvorni obliki so resolucijo objavili v Protokolih XIII. kongresa RKP(b) leta 1924, str. 733-741; v ponatisu protokola je niso več objavili.

bi pridobili čas za pripravo splošnega napada na opozicijo. Gusev¹⁶ je kasneje leta 1926 na zasedanju CKK izjavil, da je bila resolucija "zmotna koncesija Trockemu".

Partija je tedaj štela 351000 članov, skoraj vsi so bili funkcionarji v sovjetskem sistemu in 54000 delavcev, ki so uživali privilegije pri delu. Poleg tega je bilo še 93000 kandidatov za člane partije in organizacijo komunistične mladine. Vso organizacijo pa je vse bolj zajemala idejna diferenciacija.

Ob šesti obletnici republike sovjetrov je Pravda 7. novembra 1923 objavila članek, ki je v imenu vodstva in pod pritiskom Trockega in šestinštiridesetih opozicionalcev zahteval "delavsko demokracijo" v partiji in odpiral javno diskusijo. Leva opozicija je vse bolj odkrito nastopala proti "diktaturi trojke".

Papirnata revolucija z dne 5. decembra je le navidezno ugodila željam Trockega. V njej so priznali pomen Nepa, odobrili oz. potrdili so zaključke Trockega z XII. kongresa RKP(b) o Gosplanu kot "generalnem štabu socialistične države", o nujnosti koncentracije industrije in splošne racionalizacije. Obsodili so "skrajno materialno neenakost" med komunisti, luksuz enih in birokratsko degeneracijo drugih, demoralizacijo pomeščenjenih aktivistov, birokratizacijo partijskega aparata itd. Komunistom so obljubljali demokracijo, pravico do kritike, svobodo informacij, volilnost partijskih funkcionarjev in komitejev. To je bila v bistvu "nova smer", za katero so se zavzemali Trocki in šestinštirideset opozicionalcev.

Čas za preusmeritev revolucije k nekakšni sovjetski demokraciji, sicer relativni, toda vsekakor izvorni, je bil še ugoden. Če bi birokratsko-vojaški odklon režima kot produkt ogorčene državljanske vojne v ogromni, zaostali deželi trajal predolgo, ga nobena ljudska sila ne bi mogla preprečiti. Toda tri leta miru na mednarodnem prizorišču in dve leti popuščenja napetosti znotraj dežele so omogočili prehod k novi usmeritvi. Demokratična opozicija je to dojela in vse sile usmerila v boj za novo smer. Trojka se je pretvarjala, da zahtevam opozicije ne nasprotuje, toda stalno in povsod je postavljala ovire. Slabo obveščeno partijsko članstvo je večinoma odobravalo novo smer, toda tako kot njeni nasprotniki ni poznalo bistva razlik.

Zmago nove smeri bi lahko zagotovila samo kolektivna zavest in energija partije. Skupina ljudi dobre volje sama ne bi mogla premagati prirodnega konservativizma aparata partije. Vsekakor nove smeri ni bilo mogoče uveljaviti preko noči. Partijo je bilo treba pripraviti, da prevzame v svoje roke lastno usodo in odgovornost za bodočnost revolucije, da popelje svoje članstvo na pot globokih sprememb, ki bi postopoma zajele tudi druge

16 Gusev Sergij Ivanovič / psevdonim Jakov Davidovič Drabkin / (1874-1933), boljševiški poklicni revolucionar in funkcionar. Kot študent je postal v Petrogradu član Petrograjske bojne skupine za osvoboditev delavskega razreda. V letih 1899-1903 je deloval v Rostovu na Donu v SDDPR. Na drugem kongresu stranke se je pridružil boljševikom in nato deloval v Odesi, Moskvi in Petrogradu. V oktobru 1917 je bil eden sekretarjev Vojaško-revolucionarnega komiteja. Med državljansko vojno je bil član Vojaško-revolucionarnega sveta vzhodne in južne fronte. Pomladi 1921 je postal vodja politične uprave Revolucionarnega vojaškega sveta. Za X. kongres RKP(b) v marcu 1921 je skupaj s Frunzejem napisal teze o reorganizaciji Rdeče armade, ki pa jih je umaknil, ko je Lenin do njih zavzel odločilno stališče; nasprotoval jim je tudi Trocki. Na predlog Trockega so ga jeseni leta 1922 odpoklicali s položaja vodje politične uprave Vojaško-revolucionarnega sveta. Leta 1923 je bil sekretar CKK in zanesljiv pomočnik Stalina. V letih 1925-1926 je bil vodja oddelka za tisk pri CK, od leta 1929 do smrti leta 1933 je bil član IK KI. Pokopan je bil z vojaškimi častnim za kremeljskim zidom. Kasneje je bil izbrisan iz partijske zgodovine. Mnogi njegovi sorodniki in znanci so bili aretirani. Medvedev Roy, Die Wahrheit ist unsere Stärke, Geschichte und Folgen des Stalinismus, Frankfurt 1973, str. 225.

sovjetske institucije. Pobudniki sprememb so morali postati aktivni izvajalci resolucije politbiroja. Z vsakodnevnim delom bi morali obuditi in prevzgojiti omrtvičene dela zbirokratiziranega aparata. Toda opozicija, ki sta jo vodila Preobraženski in Sapronov, tega ni dojela. Zahteve, da partija takoj korenito spremeni zasnovno svoje konstrukcije, izvede neposredne volitve in nove volitve vseh partijskih funkcionarjev, so bile vnaprej obsojene na poraz. Opozicija je hotela od aparata, ki je bil v rokah trojke, jamstva za obljubljeno demokracijo, ogroženi partijski aparat s trojko na čelu pa se je odločno upiral in prehajal v nasprotni napad.

Preobraženski je javno trdil, da je sprejem resolucije samo taktični manever vodstva. Resolucija je res samo začasno zamašila razpoke, ki so se začele kmalu še poglobljati.

Decembra 1923 je prišlo do obrata v notranjepartijski krizi. Boj je dotel tekel tajno in partijsko članstvo zanj ni vedelo. V Trockem je še vedno videlo zagovornika vladajočega sistema.¹⁷

Partijsko vodstvo, ki je sklenilo začasni sporazum s Trockim, se je začelo počasi obračati v novo smer, ki jo je bilo mogoče zaznati iz govorov Zinovjeva in Stalina.¹⁸

Trocki se je zavedal, da je resolucija z dne 5. decembra 1923 le začasno in na videz prikrila nasprotja. V krajših sestavkih za Pravdo je širil in poglobljal svojo teorijo o sovjetskem birokratizmu in nujnosti korenitih sprememb. Ti sestavki, ki vsebujejo njegove osnovne misli, so izšli v polemični brošuri z naslovom *Novi kurz*. Napadal je birokracijo, nepremišljene in nekoristne odredbe, uporabo konvencionalnih fraz, izmikanje kritiki, oviranje pobud in strah pred odgovornostjo. Ostro je napadel tudi spise o državljanski vojni, v katerih je resnica pogosto postala žrtev birokratske legende. Primerjal je odnos armade in partije do tradicije in ugotavljal, da so mladi komunisti do stare garde v enakem razmerju kot podrejen vojak do svojega predstojnika; partija in armada sta organizaciji, ki so ju ustvarili iz nič njihovi očetje. Vendar tradicija ne sme postati tog kanon, ni je mogoče prevzeti kot evangelij, treba jo je spoznati in predelati na kritičen način, sicer bo vsa zgradba temeljila na pesku. Avtoriteta 'starih' ne sme uničiti osebnosti 'mladih' in jih ne sme terorizirati. To je bil prvi napad na staro gardo, ki pa je bil izrečen dokaj na splošno in v ezopovskem jeziku, tako da so le redki spregledali njegov pomen.

Partija in množice še vedno niso vedele za nesoglasja med Trockim in politbirojem. Stalin je celo izjavil, da se opozicija po celicah ni upravičena sklicevati na Trockega, ker se ta z opozicijo šestinštiridesetih ne strinja in je med voditelji najbolj energičen zagovornik discipline.

6. decembra 1923 je Pravda objavila članek Trockega z naslovom *O levici in napačnih poročilih*. Trocki je v članku razlagal Leninove nazore o povezanosti med proletariatom in kmeti ter izpodbijal poročila o razhajanjih med seboj in Leninom o tem vprašanju.¹⁹ Članek v partijskih krogih ni izzval niti odgovora niti javnega komentarja.

7. decembra je politbiro sprejel resolucijo z dne 5. decembra 1923, ki je bila objavljena v Pravdi. Resolucija, ki naj bi preprečila razcep v vodstvu, je imela povsem nasproten učinek. Povod za dokončen razcep, ki se je vsekakor že dolgo pripravljalo, je bilo odprto pismo, ki ga je Trockim poslal razširjenemu zasedanju CK RKP(b) in je bilo objavljeno v

¹⁷ Trotzki, Stalin..., str. 471.

¹⁸ Govor Zinovjeva, Pravda z dne 7. decembra in Stalinov govor O nalogah partije, Pravda z dne 7. decembra 1923.

¹⁹ Trockim L., *Novij kurs*, Moskva 1924, str. 93-99. Glej tudi *Inprekorr*, št. 8, z dne 21. januarja 1924, str. 69-71.

Pravdi 11. decembra. Pismo je imelo obliko komentarja k resoluciji z dne 5. decembra. To ni bil, kot so trdili kasneje, pretehtan napad na sprejeto besedilo resolucije, oziroma na člane politbiroja in Centralnega komiteja, ki se niso strinjali z opozicijo. Trocki je resolucijo interpretiral v svojem smislu kot zmago svojih nazorov. Triumvirat je njegov spis označil za "frakcijski manifest".

Trocki je zapisal takole: "Novi kurs, ki ga razglaša resolucija centrale, se kaže predvsem v tem, da se težišče, ki je bilo po starem kurzu napačno na strani aparata, po novem kurzu premika na stran aktivnosti in kritične dejavnosti partije kot organizirane prednje straže proletariata. Novi kurz sploh ne pomeni, da bo partijskemu aparatu prej ali slej naložena naloga, da ustvari oziroma vzpostavi v partiji režim demokracije. Ne! Ta režim lahko uresniči partija sama. Nalogo je mogoče na kratko povzeti takole: partija si mora podrediti svoj lastni aparat, ne da bi niti za trenutek prenehala biti centralizirana organizacija.

V razpravah in člankih so v zadnjem času zelo pogosto opozarjali, da je 'čista', 'vse obsegajoča', 'idealna' demokracija neizvedljiva in da za nas demokracija ni sama sebi namen. To sploh ni sporno. Z enako pravico in na istem temelju lahko rečemo, da čisti centralizem ni izvedljiv, da ni združljiv z naravo množične partije, češ da centralizem in partijski aparat v nobenem primeru nista sama sebi namen. Demokracijo in centralizem sta dve strani oblikovanja partije. Naša naloga je, da najdemo pravilno ravnotežje med obema stranema, to se pravi, da najdemo obliko, ki najbolj ustreza okoliščinam. V preteklem obdobju to ravnotežje ni obstajalo. Težišče je bilo na napačen način osredotočeno na aparatu. Dejavnost partije je bila skrčena na minimum. Posledice tega so bile metode in način vodenja, ki v bistvu nasprotuje duhu revolucionarne partije proletariata. Čezmerni centralizem aparata na račun dejavnosti partije je v njej zbudil občutek nedoraslosti. Na skrajnem krilu partije so se pojavile ilegalne grupacije pod vodstvom nesporno komunizmu sovražnih elementov. Istočasno se je v partiji okrepilo kritično stališče do mehaničnih metod reševanje vprašanj. Spoznanje, da partijski birokratizem grozi, da bo partijo zapeljal v slepo ulico, je splošno. Svarilni glasovi so močni. Prva uradna in izredno pomembna izrazna oblika nove usmeritve, ki jo doživlja partija, je resolucija o novem kurzu...

Prav z likvidacijo samoiniciativnosti birokratizem zavira dviganje splošne ravni partije. In to je njegova glavna krivda. Ker sestavljajo partijski aparat neizogibno izkušeni in zaslužni tovariši, bo birokratizem aparata najbolj škodljiv za idealno politično rast mladih generacij. Prav s to okoliščino lahko pojasnimo, zakaj je mladina najboljši barometer partije in najsiloviteje reagira na partijski birokratizem...

Bilo bi napačno, če bi mislili, da lahko starejša generacija, ki pooseblja politične izkušnje partije in njeno revolucionarno tradicijo, povsem opusti prevlado mehaničnega reševanja partijskih vprašanj. Ne. Nevarnost je na tem področju zelo velika. Ni treba poudarjati ogromnega pomena stare generacije v naši partiji, ne samo v ruskem, ampak v mednarodnem merilu. To je povsod znano in povsod priznано. Toda velika napaka bi bila, če bi menili, da ta pomen zadošča sam po sebi. Samo trajno obojestransko vplivanje mlajše in starejše generacije v okviru partijske demokracije lahko ohrani staro gardo kot revolucionarni dejavnik. Drugače bodo stari zlahka okosteneli in postali, ne da bi to sploh opazili, najbolj celovit izraz birokratizma aparata.

Izroditev 'stare garde' je mogoče v zgodovini večkrat opaziti. Vzemimo kot primer najmlajši in najbolj kričeč zgodovinski primer voditeljev in strank II. internacionale... Na večer pred imperialistično vojno smo videli, kako je postal ogromni socialnodemokratski

aparatus z avtoritetami stare generacije največja zavora revolucionarnega razvoja. Prav mi 'stari' moramo spoznati, da naša generacija, ki ji pripada vodilna vloga v partiji, sama po sebi ni jamstvo proti postopni in neopazni slabitvi proletarskega in revolucionarnega duha, če bo partija dopustila nadaljnjo rast in krepitev birokratskih metod aparata, ki spreminjajo mlado generacijo v pasiven vzgojni material in dopuščajo, da se zakorenini neogibna odtujitev med aparatom in množico, med starimi in mladimi. Proti tej nesporni nevarnosti ni drugega sredstva kot resna, globoka in radikalna preusmeritev v partijsko demokracijo z vedno večjim pritegovanjem proletarcev iz neposredne proizvodnje v partijo...

Partijski aparat je treba brezpogojno osvežiti in obnoviti, tako da bo spoznal, da je izvršni mehanizem velikega kolektiva...

Novi kurz se mora začeti s tem, da bodo vsi v aparatu od zgoraj navzdol občutili, da si partije nihče ne upa terorizirati. Ni dovolj, da mladina ponavlja naše formule. Potrebno je, da mladina revolucionarne oblike preskusi v boju, da jim da meso in kri, da si ustvari lastno mnenje, svoje lastno stališče in je pripravljena svoje mnenje pogumno braniti... Pasivna pokorščina, mehanično posnemanje, pomanjkanje osebnosti, pripravljenost služiti in karierizem v partiji morajo iz partije izginiti. Boljševik ni samo človek discipline, to je človek, ki globoko razmišlja in si v vsakem primeru ustvari trdno menje, ki ga je pripravljen braniti ne le v boju proti sovražnikom, temveč tudi v svoji lastni organizaciji...

Naša partija ne bo mogla izpolniti svojega zgodovinskega poslanstva, če bo razpadla na frakcijske grupacije. To se ne sme zgoditi in se ne bo zgodilo. To bo partija kot samodejen kolektiv v celoti preprečila. Toda partija bo lahko preprečila nevarnost oblikovanja frakcij le, če bo zgradila in okreplila kurz delavske demokracije. Prav birokratizem aparata je eden najpomembnejših virov frakcionaštva. Duši kritiko in dopušča, da se v partiji vgnezdijo nezadovoljstvo... Mehanični centralizem je neizogibno dopolnilo frakcionaškega bistva, ki sočasno predstavlja grozečo politično nevarnost".

8. decembra 1923 je v Pravdi izšlo še dopolnilo, v katerem je Trocki med drugim poudaril: "Težnja partijskega aparata, da misli in odloča za partijo, poraja prizadevanje, da bi na tradiciji zgradili avtoriteto vodilnih krogov. Spoštovanje partijske tradicije je nujen sestavni element partijske vzgoje in partijske enotnosti. Ta element lahko ostane živ in odporen le, če se nenehno presnavlja in krepi s samostojno in aktivno kontrolo partijske tradicije, s kolektivnim oblikovanjem tekoče partijske politike. Brez te aktivnosti in dejavnosti se lahko spoštovanje do tradicije razraste v uradno romantiko, ali direktno v goli uradniški formalizem, se pravi v obliko brez vsebine. Pripradniki starejše generacije, ki so ostali revolucionarji in niso zašli na stranska pota, se povsem zavedajo prej navedenih perspektiv. Podpirajo resolucijo politbiroja in so pripravljeni storiti vse, da bi partiji pomagali dejansko uresničiti resolucijo. To bo preprečilo možnost izigravanja različnih generacij v partiji. Sorazmerno lahko bo mogoče preprečiti razna pretiravanja ali preveliko zagnanost mladine. Toda treba je predvsem ustvariti pogoje za to, da se v aparatu ne bo utrdila partijska tradicija, ampak bo živela in se obnavljala v živi partijski praksi. Tako se bo mogoče izogniti tudi drugi nevarnosti, ceptivi stare generacije na ljudi aparata, to je takšne, ki se zavzemajo za 'brezpogojen mir', in elemente, ki temu nasprotujejo. Ni treba posebej poudariti, da bo aparat partije, to je njen organizacijski skelet, ki bo opustil

samozadovoljno determiniranost, močnejši in ne šibkejši. O tem, da nam je potreben močan, centraliziran aparat, v naši partiji ne more biti dvoma..."²⁰

Kot lahko razberemo, je Trocki zaznal nevarnost birokratizma v partiji in napravil ustrezne sklepe. Zavzemal se je za takšno partijo, ki bi v svoji sredi tako dolgo dovoljevala svobodo različnim smerem, dokler bi bile v skladu z njenim programom. Ta zamisel o idejni in organizacijski strukturi partije je nasprotovala koncepciji monolitne partije, ki jo je vodstvo razglašalo za bistvo boljševizma. Vendar partija ne sme razpasti na posamezne skupine, kajti frakcionaštvo pomeni skrajno, patološko reakcijo na pretirano centralizacijo in prevladujočo birokracijo. Frakcionaštva ni mogoče odpraviti, dokler obstajajo vzroki zanj, zato bi bilo treba po mnenju Trockega partijski aparat obnoviti.

Medtem ko je med članstvom krožilo pismo Trockega, je opozicija podvojila svoje napore na partijskih zborovanjih. Zdravila, ki jih je predpisal Trocki, so bila v skladu z njegovo diagnozo bolezn. Najbolj aktivna protagonistka opozicije sta bila Preobraženski in Saprionov. Papirnato reformo z dne 5. decembra so privrženci opozicije spremenili v javen poziv k akciji. Levica, ki jo je vodil Preobraženski, je na partijskem zborovanju v industrijskih predelih Moskve 8. ali 9. decembra jasno izjavila svoje stališče. Preobraženski je predložil osnutek resolucije s programom opozicije, v katerem je predlagal obsežne reforme. Zavzel se je za uvedbo načela volilnosti za vse funkcionarje partijskega aparata od vrha do temeljev, za primerno osvežitev v vrstah vodilnih tovarišev, kajti praksa sistema vojaškega poveljevanja v partiji je po njegovem mnenju predstavljala resno oviro za prehod k novim oblikam partijskega organiziranja. Nadalje je zahteval odgovornost partijskih organov partijskim množicam, izvedbo volitev vseh partijskih organov, ki so jih dotlej novačili z imenovanji in točno formulacijo frakcije.²¹

Partijsko vodstvo je bilo seznanjeno z vsebino pisma Trockega 8. ali 9. decembra.²² 11. decembra, na dan ko je Pravda objavila pismo Trockega o novem kurzu, so sklicali množično zborovanje moskovske partijske organizacije v Stebriščni dvorani Doma sindikatov, ki so se ga udeležili delegati iz vsega mesta. Vodstvo tedaj še ni imelo izdelanega jasnega načrta za boj proti Trockemu. Kamenjev je začel zborovanje z dolgim govorom v zmernem tonu, v katerem je branil centralni komite in partijski aparat ter odgovarjal na napade Preobraženskega, Saprionova in Smirnova, Trockega pa skoraj ni omenjal. V glavni razpravi, ki je sledila, so bili govorniki na strani centralnega komiteja in opozicije v ravnotežju, prevladovalo pa je vzdušje reformatorske vneme. Ne da bi posebej imenoval Trockega, je Preobraženski direktno napadel vodilni triumvirat v politbiroju, češ da triumvirat nima temeljev v partijski ustavi. Edini, ki je naravnost napadel Trockega, je bil Jaroslavski. Ostro ga je obtožil, da skuša razbiti partijski aparat, vendar pa ni počel navdušene podpore.

20 Pravda z dne 12. decembra 1923.

21 Trinadecataja konferencija RKP(b) 1924, str. 131-132.

22 Jaroslavski Jemeljan Mihajlovič /psevdonim M. I. Gubelman /, (1878-1943) je bil član SDDPR od leta 1898. Večkrat je bil obsojen na pregnanstvo. Leta 1928 je bil levi komunist. Nasprotoval je vojaški politiki Trockega. Leta 1921 je bil partijski sekretar CK. Od ustanovitve leta 1925 je bil vodja Lige ateistov. Postal je Stalinov ideolog in zgodovinar. Bil je član CKK, ideolog antitrockistične kampanje v letih 1923-1931, tožitelj Trockega v prezidiju CKK leta 1927. V letu 1928 je bil glavni urednik Pravde. Od leta 1939 je bil član predsedstva CKK in član Sovjetske akademije znanosti. Proslavil se je kot falsifikator zgodovine. Stalin mu je zaupal vodstvo Organizacije starih boljševikov. Anton Antonov-Ovsejenko, Stalin..., str. 251.

Moskovsko zborovanje 11. decembra 1923 je bilo zadnje, o katerem so odkrito in v celoti poročali. V naslednjih dneh so sledila temeljita posvetovanja članov vodilne skupine. Sklenili so, da je treba takoj kreniti v napad, da bi zavrnili kritiko opozicije. Po mnenju Trockega se je Zinovjev bal, da bi prišlo do pogajanja med Trockim in Stalinom. Zato je vzpodbudil petrograjsko partijsko organizacijo, da je javno napadla Trockega, Stalin pa je moral popustiti.

Trocki je kasneje takratni položaj ocenil takole: "Med partijsko razpravo jeseni leta 1923 je bila moskovska organizacija razcepljena. V začetku je imela opozicija celo majhno premoč. Vendar oba dela nista bila enako vplivna. Opoziciji je sledila mladina in znaten del navadnih članov, za Stalinom in centralnim komitejem pa so stali vsi politiki, ki so bili tesno povezani z aparatom generalnega sekretarja. Delno pomemben dejavnik je bila tudi moja bolezen in moja odsotnost zaradi nje, vendar tega ne smemo precenjevati, saj je le bolj epizodne narave. Veliko bolj pomembno je bilo dejstvo, da so bili delavci utrujeni. Tisti, ki so podpirali opozicijo, niso verjeli v velike in korenite spremembe, birokracija pa je nastopila izredno brutalno. Točno je, da je bilo to obdobje velike zmešnjave, česar pa tedaj nismo vedeli, o tem nas je šele kasneje poučil Zinovjev. Ko je nekega dne prišel v Moskvo, je našel moskovske voditelje panično prestrašene. Stalin je pripravljaval manever, katerega namen je bil, da bi se na račun svojih zaveznikov Zinovjeva in Kamenjeva sklenil mir z opozicijo, kar je bilo povsem v njegovem stilu."²³

V tem času so potekala zasedanja zaradi moje bolezni pri meni doma (to je bilo v času oblikovanja resolucije z dne 5. marca. Op.p.). Stalin mi je dajal prednost in je kazal veliko zanimanje za moje zdravje. Zinovjev je napravil konec tej dvoumnosti in očitno posebni situaciji v Moskvi s tem, da se je uprl na Petrograd in okreplil svoj vpliv. Oblikoval je ilegalno skupino agitatorjev in udarnih čet, ki so se z avtomobili vozili iz tovarne v tovarno ter širili laži in obrekovanja. Ne da bi se razšel z zavezniki, si je Stalin prizadeval ohraniti odprto pot do opozicije za primer, da bi ta zmagala. Zinovjev je bil drznejši in bolj napadalen. Stalin pa je bil previden. Ni mu še bil jasen obseg sprememb, ki so se najavljale v vrhovih stranke, zlasti še v aparatu sovjetov. Ni se zanašal na svojo osebno moč in je otipaval teren. Proučil je vsak odpor in ocenil vsako oporišče. Pustil je, da sta se Zinovjev in Kamenjev kompromitirala, sam pa si je ohranil prosto pot za manevriranje."

Pravda je takorekoč čez noč spremenila ton svojega pisanja. Še 12. decembra je v uvodnem članku na splošno poročala o široko razširjenem nezadovoljstvu z birokratizmom in o izboljšavah, ki jih je najavljala 'novi kurz'.

(se nadaljuje)

23 Trotzki, Stalin..., str. 482.